

Jerzy Stankiewicz

Odbudowa zabytkowych zespołów Gdańska po 1945 r.

Ochrona Zabytków 32/3 (126), 177-191

1979

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

The author, director general of the State Enterprises for Conservation of Art (generally referred to in Polish in an abbreviated form as PKZ), presents the works of the organization on the restitution of the Castle since 1956, i.e. since the establishing of the Castle Planning Department within the framework of PKZ. In addition to planning and building works, up to 1970 art conservation enterprises were engaged in conservation works on the saved elements. In 1971 PKZ became the executor general of planning, building and conservation works. Organizational, building and conservation operations lasted till 1972. The main assumption was the principle of a concomitant execution of these works and of planning activities, which accelerated the commencing of works on the restitution of the Castle by two years. The second principle was to save and make use in the rebuilding of everything that was left by the Castle. The third principle was to introduce achievements of modern technology. The works were performed under surveillance of the Architectural

Conservatory Commission headed by Professor J. Zachwatowicz and functioning within the Civic Committee for the Reconstruction of the Royal Castle in Warsaw. In April 1972 the Directorship for the Reconstruction of the Royal Castle was appointed, to which gradually emerging specialistic work administrations were subordinated, to mention only the Enterprise for Conservation of Arts, the Sculptures Workshop, the Stonework Administration etc.

The author describes stages of work implementation with reference to individual parts of the Castle up to 1978 when the Castle entered a final phase of the works. Also discussed in the article is the participation in the Castle's restitution of PKZ branch offices and other organizations, of building and conservation teams as well as voluntary works. At present, thanks to the experience gained, the PKZ section formed to reconstitute the Castle has become an enterprise able to undertake most complicated planning, building and conservation works on historic buildings.

JERZY STANKIEWICZ

ODBUDOWA ZABYTKOWYCH ZESPOŁÓW GDAŃSKA PO 1945 R.*

Tematyka zakreślona tytułem jest zbyt obszerna, by ją pomieścić w krótkim artykule. Z konieczności więc ograniczam omówienie odbudowy gdańskich zespołów o znaczeniu kulturowym do kilku zaledwie zagadnień związanych z odbudową Głównego Miasta.

Myszę, że mogę również pominąć — jako sprawę oczywistą — szczegółową problematykę historycznych i emocjonalnych uwarunkowań, które zadecydowały o częściowej rekonstrukcji krajobrazu Starego Gdańska. Wprawdzie w toku dyskusji w pierwszych latach po wojnie padały pojedyncze głosy nie tylko za rezygnacją z odbudowy historycznej struktury Starego Gdańska¹, lecz nawet za jej dalszą niwelacją², wprawdzie sporadycznie słyszało się cierpkie uwagi nie doceniające uniwersalistycznego, wręcz światowego znaczenia dawnej gdańskiej architektury³, jednakże znakomita część światłego społeczeństwa pozostawała pod bezpośrednim lub pośrednim wpływem świetnych przedwojennych publikacji: Morelowskiego⁴ i Kilarskiego⁵, zadających kłam różnego rodzaju ignorancją, bałamutnym sądom i opiniom. Istotną rolę w kształtowaniu się i pogłębieniu emocjonalnego stosunku społeczeństwa Gdańska odegrała świeża jeszcze pamięć

wrześniowej obrony Poczty Polskiej i Westerplatte, a także ukazanie się już w 1947 r. popularnej książki Pelczara⁶. Swoją drogą jednak, z perspektywy lat można zrozumieć głosy tych, którzy domagali się utworzenia ze zrujnowanego miasta swoistego rezerwatu — pomnika, napominającego i ostrzegającego społeczeństwo przed wojną i jej skutkami⁷. Zresztą ruiny Gdańska, groźne w początkowym okresie jesiennych i wiosennych sztormów, latem 1946, a zwłaszcza 1947 r. pokryły się bujną zielenią i kwieciami, rzecz można — ożyły i urzekają malowniczością.

Pierwszym, a równocześnie silnym rzecznikiem odbudowy w duchu historycznym był wiceprezydent Gdańska — prof. Władysław Czerny. Pod jego to kierunkiem, bodajże już w 1945 r., opracowano wstępne szkice planów uwzględniających taką odbudowę⁸. Dopiero jednak w ciągu 1946 r., równocześnie z pracami zabezpieczającymi prowadzonymi przez wojewódzkiego konserwatora zabytków prof. Jana Borowskiego, można było rozpocząć wstępne rozpoznania źródeł dających podstawę do historycznej odbudowy. Duży wkład w tym okresie wniósł dyrektor Biblioteki Miejskiej dr Marian Pelczar wraz

* Referat wygłoszony na sesji naukowej „Historia architektury i urbanistyki oraz ochrona zabytków w Polsce w latach 1918—1978” w dniu 8.X.1978 r. we Wrocławiu.

¹ Por. I. Trojanowska, *Wstęp* oraz W. Gruszkowski [w:] *Wspomnienia z odbudowy Głównego Miasta*, Gdańsk 1978, s. 10, 22—24.

² M. Janowski, *Miasto, którego nie należy odbudowywać*, „Skarpa Warszawska”, R. 2, 1946.

³ W. Wnuk, *Wiosna nad Motławą*, Warszawa 1952, s. 19 n.

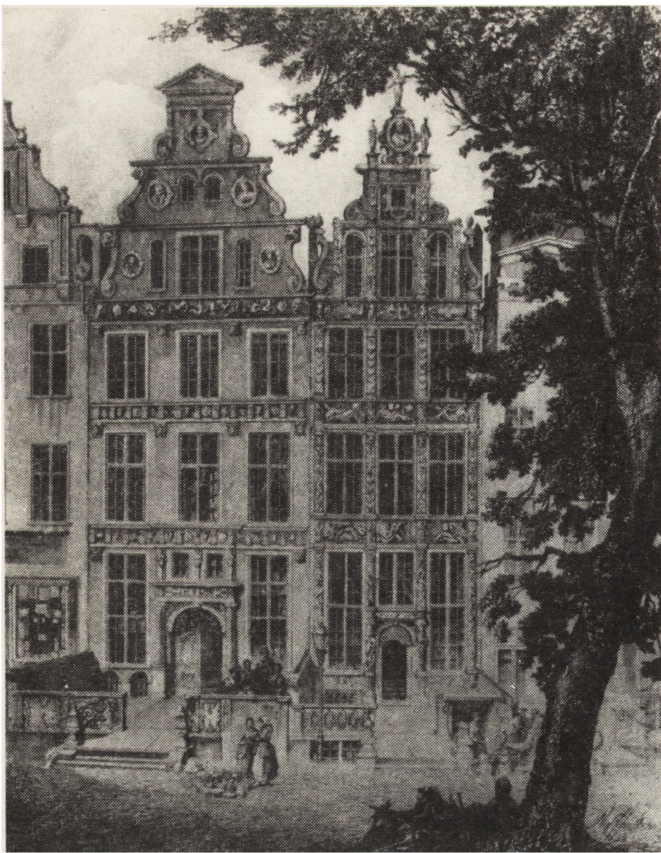
⁴ M. Morelowski, *Źródła architektury gdańskiej*, „Wiadomości Literackie”, nr 31—32, 1939.

⁵ J. Kilarski, *Gdańsk*, Poznań 1937.

⁶ M. Pelczar, *Polski Gdańsk*, Gdańsk 1947.

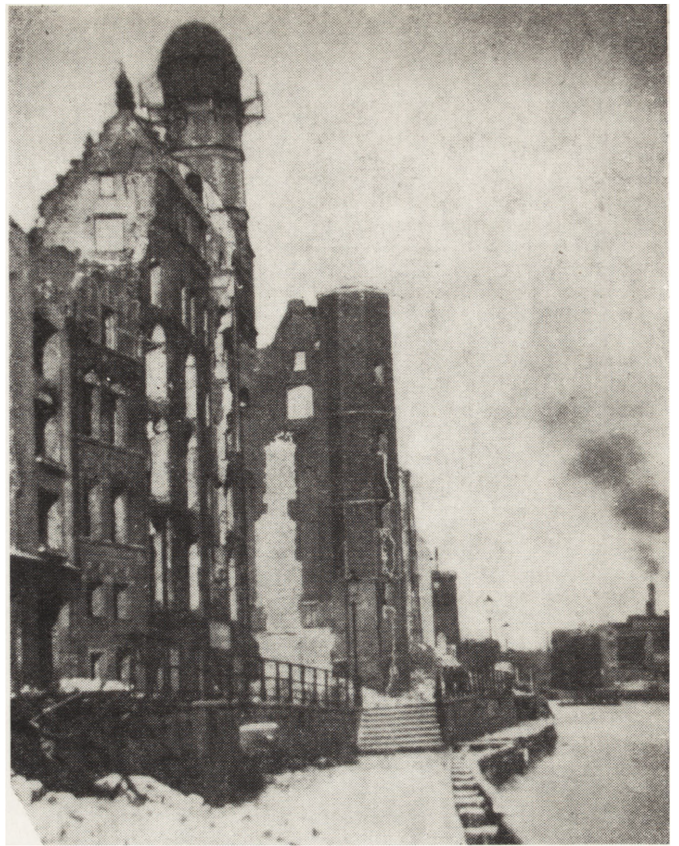
⁷ R. Massalski, *Odbudowa Głównego Miasta i obiektów zabytkowych*, [w:] *Gdańsk, jego dzieje i kultura — Rozwój urbanistyczny i architektoniczny Gdańska*, Warszawa 1969, s. 224; por. też: K. Pruszyński, *Gdańskie dziś widmo*, „Odrodzenie”, nr 45, 1946, s. 2.

⁸ I. Trojanowska, *Wstęp*, op. cit., s. 9.

1. Gdańsk, ul. Długa 38 i 37 (po prawej), rycina J. K. Schultza z 1844 r.; zbiory Gabinetu Rycin Biblioteki Gdańskiej PAN

1. Gdańsk, 38 and 37 Długa Street (on the right), J. K. Schultz's drawing from 1844, from the collections of the Drawings Room at Gdańsk Library attached to the Polish Academy of Sciences

2. Gdańsk, Długie Pobrzeże z ruinami Domu Towarzystwa Przyrodniczego oraz Bramy Mariackiej — na pierwszym planie, stan w 1946 r. (fot. autor)

2. Gdańsk, Długie Pobrzeże with ruins of the House of the Natural History Society and the Mariacka Gate; in the foreground — condition in 1946

z zespołem swoich współpracowników. W zachowanych, choć początkowo rozproszonych, zbiorach biblioteki ocalała świetna dokumentacja — głównie stare ryciny i zdjęcia fotograficzne⁹, uzupełnione później ocalałymi z pożogi i przekazanymi polskim władzom przez ostatniego konserwatora niemieckiego — Ericha Volmara dokumentalnymi kliszami dawnego urzędu konserwatorskiego¹⁰. Z tych wstępnych rozeznań wynikała jedyna możliwa i celowa koncepcja odtworzenia form historycznych tylko na obszarze Głównego Miasta. Na tej więc części gdańskiego śródmieścia skoncentrowała swoje urbanistyczne studia Regionalna Dyrekcja Planowania Przestrzennego. Studia te prowadził wielobranżowy zespół w składzie: prof. Władysław Czerny (urbanista), inż. Stanisław Bobiński (historyk urbanistyki i architektury) oraz inż. Witold Doliński (architekt)¹¹.

Sprawa rekonstrukcji Głównego Miasta przesądzona została — jak się wydaje — w początkach 1948 r. (wypo-

wieź prof. Jana Zachwatowicza z dnia 19 lutego 1948 r.). Profesor J. Zachwatowicz, jako generalny konserwator zabytków PRL, powołał komisję rzeczoznawców pod kierownictwem prof. Piotra Biegańskiego. Komisja wiosną 1948 r. opracowała plan zagospodarowania historycznego centrum Gdańska, ustalając także szczegółowe wytyczne dla odbudowy Głównego Miasta¹². Wytyczne te posłużyły do wykonania w 1949 r. podstawowego projektu urbanistycznego odbudowy Głównego Miasta jako osiedla mieszkaniowego; projekt został opracowany przez zespół Centralnego Biura Projektów i Studiów ZOR — w składzie: prof. Jan Borowski, inż. Zbigniew Żuławski i inż. Witold Doliński¹³. Na istotną modyfikację tego projektu, optymalizującą warunki mieszkaniowe osiedla, w niemałym stopniu wpłynął inż. Wiesław Gruszkowski¹⁴.

W odróżnieniu od warszawskiego Starego Miasta odbudowa gdańskiego Głównego Miasta jako osiedla mieszkaniowego była jedyną realną możliwością w trudnym

⁹ Przede wszystkim zbiory Gabinetu Rycin; por. M. Pelczar [w:] *Wspomnienia z odbudowy...*, op. cit., s. 233—241.

¹⁰ Z. Kwaśny [w:] *Wspomnienia z odbudowy...*, op. cit., s. 41 n.

¹¹ I. Trojanowska, *Wstęp*, op. cit., s. 10; oraz J. Stankiewicz, B. Szermer, *Gdańsk — rozwój urbanistyczny i architektoniczny oraz powstanie zespołu Gdańsk—Sopot—Gdynia*, Warszawa 1959, s. 293.

¹² W. Wnuk, op. cit., s. 26; oraz I. Trojanowska, *Wstęp*, op. cit., s. 11; B. Mieszkowski [w:] *Wspomnienia z odbu-*

dowy..., op. cit., s. 35 — podaje także skład Komisji: „... prof. dr Piotr Biegański oraz inżynierowie Kazimierz Saski, Bruno Zborowski, Wacław Podlewski, Zofia Chojnacka, starszy pan, którego imienia nie pamiętam, a który nazywał się chyba Rożkowski, młody Jacek Cydzik i inni, a także dr Stanisław Bobiński z Gdańska”.

¹³ I. Trojanowska, *Wstęp*, op. cit., s. 12.

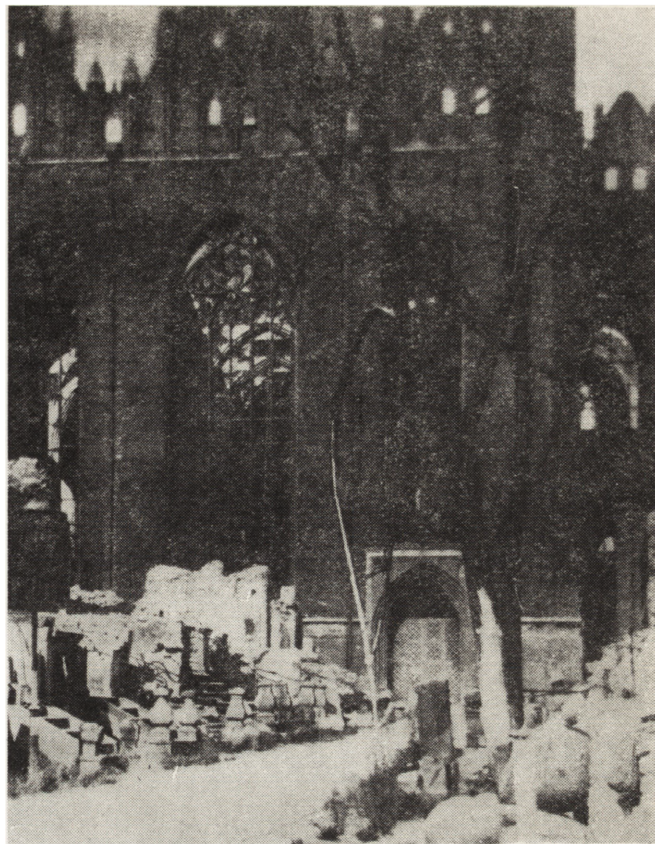
¹⁴ W. Gruszkowski [w:] *Wspomnienia z odbudowy...*, op. cit., s. 27 n.

okresie pierwszych lat powojennych. Fakt ów wszakże zaciążył na odbudowie silniej, niżby się to mogło wydawać. Zabudowa głównomiejskich działek, przed zniszczeniem w 1945 r. dochodząca w niektórych blokach do 100%, w toku planowej odbudowy musiała ulec zasadniczemu rozgęszczeniu. Cel ten postanowiono osiągnąć nie tylko rezygnując z odtwarzania oficyn i innych zabudowań wewnątrzblokowych, lecz także radykalnie ograniczając liczbę i głębokość traktów budynków odtwarzanych¹⁵.

Uzyskano w ten sposób rozległe, dobrze nasłonecznione wnętrza bloków, jak np. między ulicami Długą, Ogarną i Ławniczą, pozwalające nie tylko na wprowadzenie do tych wnętrz bujnej zieleni, lecz także przedszkoli i żłobków.¹⁶

Z drugiej wszakże strony, na skutek takiej decyzji, na ogół, poza paroma wyjątkami, zrezygnowano z możliwości odtwarzania planów patrycjuszowskich kamienic, trzymając się tylko dawnej szerokości rekonstruowanych fasad oraz — w najlepszym razie — linii dawnych murów dzielących sąsiednie domy. Często wspólną klatką schodową łączono zabudowę dawnych dwóch, a nawet trzech sąsiednich parcel w jedną funkcjonalną całość¹⁷. Wprawdzie dla Gdańska nie opracowano przed wojną tak doskonałej dokumentacji inwentaryzacyjno-pomiarowej, jak to dla Starego Miasta w Warszawie uczynił Zakład Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej¹⁸, w każdym razie po wojennej pozostała dokumentacja tego typu w Gdańsku nie została odnaleziona. Można było jednak dane o wielu planach odczytać i odtworzyć na podstawie licznie zachowanych gotyckich ścian ogniowych. Można było przynajmniej zaadaptować w nowo wznoszonych budynkach te gotyckie ściany z często występującymi relikami wystroju gotyckich sieni (podobnymi do znanych m.in. w Warszawie)¹⁹.

Można było również wykorzystać dokumentację zawartą w odnalezionych nieco później aktach policji budowlanej²⁰. Niestety... jako młodzi podówczas pracownicy Zakładu Historii Architektury Polskiej Politechniki Gdańskiej byliśmy całkowicie samotni w prowadzonej nierównej walce o autentyczność substancji odbudowanych gdańskich kamieniczek. Praktycznie nie poparli naszych starań ani tzw. generałowie odbudowy, nie poparli nie zainteresowani adaptacyjnymi komplikacjami projektanci, ani też jeszcze bardziej wrogi naszym postulatom — wykonawstwo. Zbyt słabi i niezdecydowani okazali się również wszyscy gdańscy konserwatorzy. Tak więc w początkach lat pięćdziesiątych ostatecznie zburzono zacho-

3. Gdańsk, ruiny ul. Mariackiej z zachowanymi przedprozami na tle ruiny kościoła NPMarii, stan w 1946 r. (fot. autor)

3. Gdańsk, ruins of the Mariacka Street with preserved antethresholds, against the ruins of the Church of Mary Virgin, condition in 1946

wane jeszcze na Głównym Mieście gotyckie mury kamieniczek. Zburzono także dekoracyjne ściany sieni gotyckich domów, a cegłę uzyskaną z rozbiórki w znacznej mierze wywieziono, podobno do Warszawy²¹.

Z żalem należy stwierdzić, że przy odbudowie Głównego Miasta rzetelne względy konserwatorskie musiały kołować meandrami kompromisów między tzw. efektami społeczno-gospodarczymi i finansowymi, między spektakularnym efekciarstwem, a przede wszystkim — wygodnictwem wielu osób związanych z odbudową.

¹⁵ J. Vogtman, *Adaptacja zabytkowych domów mieszkalnych*, Warszawa 1953, s. 46 n, oraz rys. 38; J. Stankiewicz, B. Szermer, *Gdańsk...*, op. cit., s. 295 oraz rys. 340—342; W. Gruszkowski, *Warunki mieszkaniowe w odbudowanych ośrodkach historycznych*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, z. 1—2, 1960, s. 269—278.

¹⁶ H. Frey [w:] *Wspomnienia z odbudowy...*, op. cit., s. 131 n.

¹⁷ Typowym przykładem może być połączony jedną klatką i obecnie tylko dwutraktowy zespół ul. Długiej 13—15, chociaż i tutaj „próbne rozwiązanie” wykazało realność odbudowy gdańskich kamienic w ich pełnej dawnej głębokości. Minusem byłyby jedynie prawie „ciemne” kuchnie oraz doświetlone tylko dachowymi świetlikami klatki schodowe i podesty — por. J. Vogtman, op. cit., rys. 70 i 49. B. Mieszowski [w:] *Wspomnienia z odbudowy...*, op. cit., s. 34 n. — jednoznacznie wskazuje autorów koncepcji rezygnacji z odbudowy gdańskich kamienic w pełnej głębokości. St. Bobiński, tamże, s. 199 n. — nie dostrzega powiązań między decyzjami w skali bądź co bądź urbanistycznej a ich skutkiem — tragicznym z punktu widzenia konserwatorskiego losem zabytkowej substancji gdańskich kamieniczek, ocalałej z pożogi w 1945 r.

¹⁸ J. Zachwatowicz, *Wstęp [w:] Stare Miasto w Warszawie*, „Teki Konserwatorska”, z. 4, Warszawa 1956, s. 6.

¹⁹ R. Massalski, *Gotyckie domy mieszczańskie*, „Rocznik Gdański”, t. 14, 1955, s. 441 nn.; J. Stankiewicz, *Przyczynki do problematyki architektonicznej średniowiecznej kamienicy mieszczańskiej [w:] Początki i rozwój Starego Miasta w Poznaniu*, Warszawa—Poznań 1977, s. 457—460; Tenże, *Kilka refleksji związanych z odbudową Gdańska*, „Rocznik Gdański”, t. 34—35, 1976, s. 221—227.

²⁰ O gdańskich aktach policji budowlanej pisze I. Trojanowska, *Wstęp*, op. cit., s. 14 n., a także J. Stankiewicz [w:] *Wspomnienia z odbudowy...*, op. cit., s. 218 n. Wbrew domniemaniu zasłużonej publicystki między relacjami Gruszkowskiego i Stankiewicza nie ma sprzeczności. Druga relacja po prostu wspomina o wtórnym „odkryciu” akt przez zespół katedr historycznych Politechniki Gdańskiej.

²¹ Por. *Wspomnienia z odbudowy...*, op. cit. — B. Mieszowski, s. 37 oraz J. Stankiewicz, s. 223—228.

A

4. Gdańsk, Długi Targ 41 — „Złota Kamienica”: A — stan po zniszczeniach w 1945 r., litografia M. Kilarskiego w zbiorach Gabinetu Rycin Biblioteki Gdańskiej PAN; B — stan w 1979 r. (fot. autor)

4. Gdańsk, 41, Długi Targ, „Złota Kamienica” (The Golden House): A — condition after destructions in 1945; M. Kilariski's lithography from the collections of the Drawings Room of Gdańsk Library; B — condition in 1979

B

A rekonstrukcja fasad? Z perspektywy lat widzę wyraźnie, jak istotne znaczenie dla naszych własnych badań, przemyśleń i doświadczeń miała analiza jedynych nam wówczas dostępnych materiałów dotyczących bogatych doświadczeń gdańskich konserwatorów okresu międzywojennego. Trochę nas peszyła, często wręcz gorszyła etykieta narodowego socjalizmu, którą tamci konserwatorzy musieli z czasem firmować swoje działania. Teraz jednak rozumiem, że bez takiego szyldu nie mogliby realizować swoich trudnych zadań. Zresztą także i oni musieli częstokroć poprzestawać na uzyskiwaniu bardzo tanich efektów zewnętrznych.

W początkach lat trzydziestych historyk architektury prof. Otto Kloeppel koncentrował się na przywracaniu ogólnego klimatu gdańskim ulicom poprzez dość schematyczne porządkowanie całych pierzei. Zgodnie z du-

chem czasu walczył on przede wszystkim z eklektyzmem i secesją, tępił nawet zbyt horyzontalne, jak na jego gust, zwieńczenia późnoklasykistyczne²², wypowiedział również wojnę zagrażającej klimatowi starego Gdańska architekturze funkcjonalnej²³. Z czasem ze zdziwieniem odkryliśmy wypadki, gdy stylizowane architektoniczne koncepcje inspirowane przez Kloeppla stały się natchnieniem dla niektórych naszych projektantów odbudowujących domy Głównego Miasta.

Dopiero realizacje inicjowane przez konserwatora Ericha Volmara z lat trzydziestych i początków lat czterdziestych w większości wypadków zasługiwały na miano rzetelnych prac restauratorskich²⁴. Przykładem mogą być chociażby efekty rewaloryzacji fasady domu przy ul. Chlebnickiej 36. Restaurowana przez Volmara w 1940 r. fasada przy ul. Garbary 1 oparła się zniszcze-

²² O. Kloeppel, *Die Wiederherstellung des alten Stadtbildes von Danzig seit der nationalen Erhebung*, Danzig 1935, np. Abb. 15—15a — sprawa przekształcenia fasad zespołu kamienic przy ul. Piwnej (Jopengasse) 18—20.

²³ O. Kloeppel, *Danzig am Scheidewege*, „Ostdeutsche Mo-

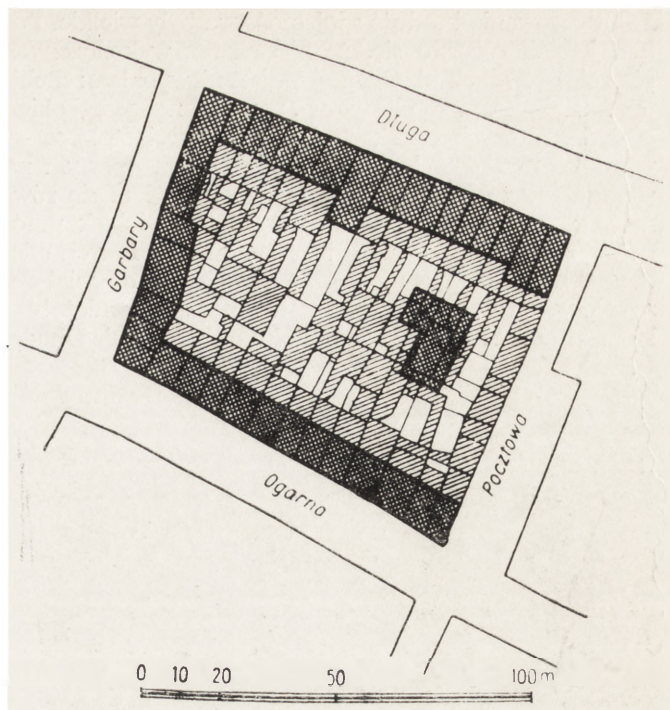
natshefte”, z. 12, 1928, zwłaszcza końcowe ilustracje oraz akapity związane z Bramą Wyżną i ul. Długą.

²⁴ E. Volmar, *Danzigs Bauwerke und Ihre Wiederherstellung*, Danzig 1940.

5. Gdańsk, Główne Miasto, zmodyfikowana wersja projektu urbanistycznego odbudowy, według stanu z początku lat pięćdziesiątych (fot. autor)

5. Gdańsk, the Main Town, modified version of the town reconstruction plan, condition in the early fifties

A

B

7. Gdańsk, Główne Miasto — zasady odbudowy na przykładzie bloku eksperymentalnego: A — plan z nową zabudową na tle stanu sprzed 1945 r.; B — wnętrze bloku ze żłobkiem (po prawej) i dominantą odbudowanego na pełnej głębokości działki Domu Uphagena (fot. autor, 1979 r.)

7. Gdańsk, the Main Town — principles of reconstruction exemplified by an experimental block: A — plan with a new building development against the condition from before 1945; B — inside of the block with a kindergarten (right) and a dominant Uphagen's house rebuilt in the full depth of the building lot

6. Gdańsk, Główne Miasto — zagęszczenie zabudowy, zdjęcie lotnicze z ok. 1930 r.

6. Gdańsk, the Main Town, dense buildings, photo from the plane, ca 1930

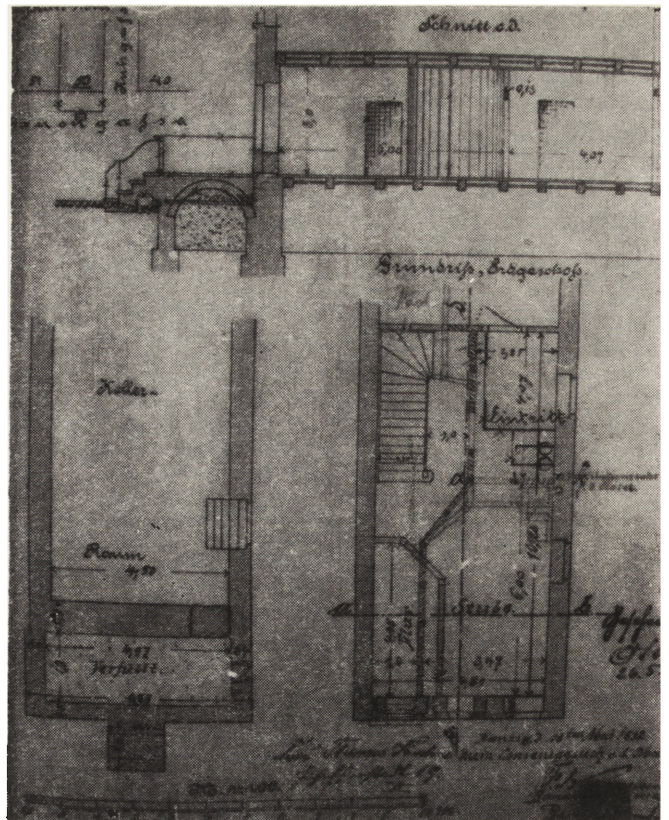
niom wojennym i została zaadaptowana w nowej zabudowie tej ulicy.

W odróżnieniu od urzędzonej przez Kloeppla na Długim Targu efekciarskiej ekspozycji przedprożowej kamieniarki, Volmar z pełną znajomością rzeczy konsekwentnie realizował uzupełnianie przedprożowych ubytków przy ul. Mariackiej. Szanując koncepcje tego zasłużonego dla Gdańska konserwatora, zaprojektowane przez niego w sztucznym kamieniu przedproże przy ul. Mariackiej 12 zrekonstruowaliśmy dokładnie z wykorzystaniem oryginalnych fragmentów. Natomiast chyba zbyt radykalnej i swobodnej koncepcji uporządkowania zespołu

kamieniczek przy ul. Chlebnickiej, tuż przed fasadą południową kościoła Panny Marii, Volmar zrealizować już nie zdążył. W drugiej połowie 1949 r. rozpoczęto odbudowę Głównego Miasta od eksperymentalnego bloku między ulicami Długa, Ogarna, Garbary i Pocztowa²⁵.

²⁵ Por. *Wspomnienia z odbudowy...*, op. cit. — I. Trojanowska, *Wstęp*, s. 12; W. Gordziejczuk, s. 162; J. Stankiewicz, s. 208. Na temat problemów doktrynalnych związanych z odbudową Głównego Miasta w Gdańsku pisze J. Stankiewicz, *Dalsze refleksje nad odbudowanym Gdańskiem* [w:] *Sztuka pobraża Bałtyku*, Warszawa 1978, s. 413—436.

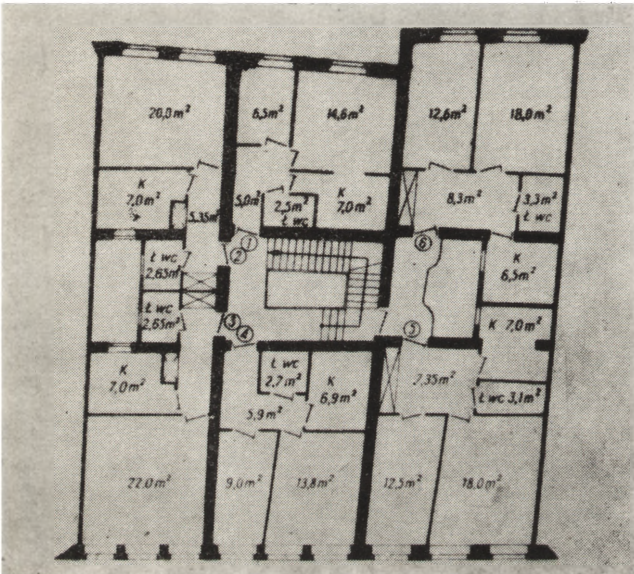
Zainteresowanie i radość społeczeństwa były wielkie. Po-tem jednak okazało się, że pierwsza z wykończonych pierzei — odcinek ul. Ogarnej — jest niewypałem: archi-tekтура płaska, mało plastyczna, wyrównane szeregi okien o standardowych opaskach i standardowej stolarce — wszystko to zadawało kłam wyobrażeniom opartym na starych fotografiach²⁶. Po latach zastanawiam się rów-nież, dlaczego inż. Żuławski nasycił ten odcinek mno-gością oryginalnych portali przenoszonych z innych ulic, czasem nawet błędnie montowanych? Czyżby obawiał się, że pierwszy blok eksperymentalny będzie również blo-kiem ostatnim? Pierzeja tego bloku od strony ul. Długiej

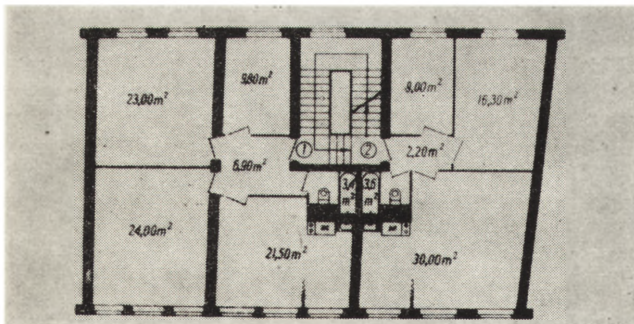
9. Gdańsk, ul. Mariacka 50 — rysunek z akt policji budowlanej, plan piwnicy i przyziemia z naniesionymi w 1893 r. zmianami projektowymi oraz zrealizowaną koncepcją rozbiórki przedproża (fot. autor)

9. Gdańsk, 50, Mariacka Street — drawing from the files of the building police; plan of the cellar and ground floor with changes in the design introduced in 1893 and an accomplished concept of pulling down the ante-threshold

A

B

8. Gdańsk, ul. Długa 15, 14 i 13 — projekt typowego piętra: A — roz-wiązanie próbne na pełnej głębokości działek; B — projekt realiza-cyjny

8. Gdańsk, 15, 15 and 13, Długa Street: a layout of the standard floor: A — experimental solution in the full depths of building lots; B — execution plan

prezentowała się o tyle lepiej, że zdobiła ją dominanta pieczołowicie odtworzonego Domu Uphagena, w którym przewidywano także rekonstrukcję wnętrza²⁷.

Ucząc się na błędach bloku eksperymentalnego, stara-no się ich uniknąć przy odbudowie dalszych pierzei ul. Długiej i Długiego Targu. Udało się tutaj adaptować przede wszystkim zachowane *in situ* relikty fasad, np. dolny fryz i skrajne pilastry bogatej, wczesnorenesansowej o manieryzujących formach fasady przy ul. Długiej 37, a także fryz sąsiedniej fasady nr 38. Odbudowano, choć nie bez omyłek, fasadę Złotej Kamienicy (Długi Targ 1), włączając każdy odnaleziony w gruzach zniszczo-nych części tej fasady²⁸. Opierając się na ikonografii i śla-dach zachowanych na ocalałej fasadzie kamienicy przy ul. Długi Targ 42 sensownie zrekonstruowano jej baro-kowy wystrój. Patrząc na rzecz z perspektywy okresu odbudowy ul. Długiej, należy wysoko ocenić decyzję zacho-wania dwóch autentycznych fasad eklektycznych z prze-łomu XIX i XX w. Dzięki odkryciu dokonanej przez kierownika robót na Głównym Mieście — inż. Aleksan-dra Juszkiewicza — inż. Maciej Kilarski mógł przeprowa-

²⁶ S. Bobiński, *Problemy i trudności odbudowy Gdańska*, „Rocznik Gdański”, t. 13, 1954, s. 208.

²⁷ Ibidem, s. 212. Por. też *Wspomnienia z odbudowy...*, op. cit. — J. Stankiewicz, s. 211 n. Ostatnio zaistniały dodatkowe oko-liczności sprzyjające odtworzeniu wnętrza Domu Uphagena, miano-wicie w dniu 11.X.1978 r. został przekazany przez inż. Wolfganga Deurera z Wesel ostatni tom dokumentacji inwentaryzacyjno-po-

miarowej gdańskich zabytków, sporządzonej w latach 1942—1944 przez inż. Jakuba Deurera, tom poświęcony w całości wnętrzom Domu Uphagena. Por. i(rena) t(rojanowska), *Cenny dar dla Gdań-ska — Unikatowa dokumentacja zabytków*, „Głos Wybrzeża”, nr 233 z 12.X.1978 r.

²⁸ H. Frey [w:] *Wspomnienia z odbudowy...*, op. cit., s. 34 n — relacja o rzeźbiarzu Alfonsie Łosowskim.

A

10. Gdańsk, ul. Piwna 20, 19 i 18: A — stan przed restauracją; B — stan po restauracji ok. 1930 r.

10. Gdańsk, 20, 19 and 18, Piwna Street: A — condition before restoration; B — condition after restoration in ca 1930

B

dzie badania architektoniczne i opracować oparty na ich wynikach projekt rewaloryzacji fasady Nowego Domu Ławy, tzw. Sieni Gdańskiej — Długi Targ 43 — jest to bodajże pierwszy przykład naukowej rewaloryzacji w powojennym Gdańsku²⁹. Fasadę tę można też uznać za symbol metody przyjętej dla rekonstrukcji krajobrazu architektonicznego ulic Głównego Miasta. Odtwarzano bowiem to, co wydawało się najcenniejsze i co było poparte najlepszymi materiałami źródłowymi. Przy pełnym autentyzmie krajobrazu jako całości, jego poszczególne elementy składowe, nawet sąsiadujące ze sobą fasady, nierzadko odtwarzano w takich formach, w jakich nigdy ze sobą nie egzystowały. Także i fasada Nowego Domu Ławy nigdy — jak obecnie — nie miała równocześnie wyeksponowanego gotyckiego wątku i barokowego szczytu z początku XVIII w.

Jeszcze przed ukończeniem wystroju ul. Długiej i Długiego Targu nasz zespół, późniejszego Zakładu Historii Architektury Polskiej Politechniki Gdańskiej, natknął się na nieznane mu dawne akta gdańskiej policji budowlanej. Ten nowy materiał źródłowy udało się wykorzystać przy wykańczaniu wystroju ul. Długiej i Długiego Targu. Posłużył on jednak nam przede wszystkim jako skuteczny oręż w walce o utrzymanie zasady rekonstrukcji krajob-

razu całego Głównego Miasta, w obrębie murów obronnych, w walce o niepoprzestawanie tylko na części południowej, nawet z wyłączeniem ul. Szerokiej³⁰.

Aby wyczerpać temat *Książ Policji Budowlanej*, należy zaznaczyć, że pozwoliły one stosować w dalszych studiach historyczno-rekonstrukcyjnych metodę par excellence naukową i uzyskiwać wyniki porównywalne z pracami restauratorskimi Volmara. Teraz więc już nie mogło być mowy o popełnianiu na etapie badań i graficznej rekonstrukcji kardynalnych błędów.

W toku opracowywania projektów odbudowy, wykonywania rysunków technicznych, wreszcie w fazie wykonawstwa długo jeszcze zdarzały się jednak odstępstwa i wręcz błędy w odniesieniu do „idealnych” rekonstrukcji historycznych. Pomijając wypadki usprawiedliwione rzeczywistym niedostatkiem dobrych przekazów lub kompromisem dyktowanym przez normatywy, główną przyczyną nierzetelności rekonstrukcyjnej była przede wszystkim nieudolność lub wręcz lekceważenie ze strony wielu projektantów, kreślarzy lub budowlanych³¹. Pewna odpowiedzialność spada również na konsultacyjno-opiniotwórczy nadzór, który przez wiele lat zagadnienia historyczne potrafił traktować niefrasobliwie, a nawet narzucał warianty oparte na „twórczym subiektywizmie”.

²⁹ A. Juszkiewicz [w:] *Wspomnienia z odbudowy...*, op. cit., s. 95.

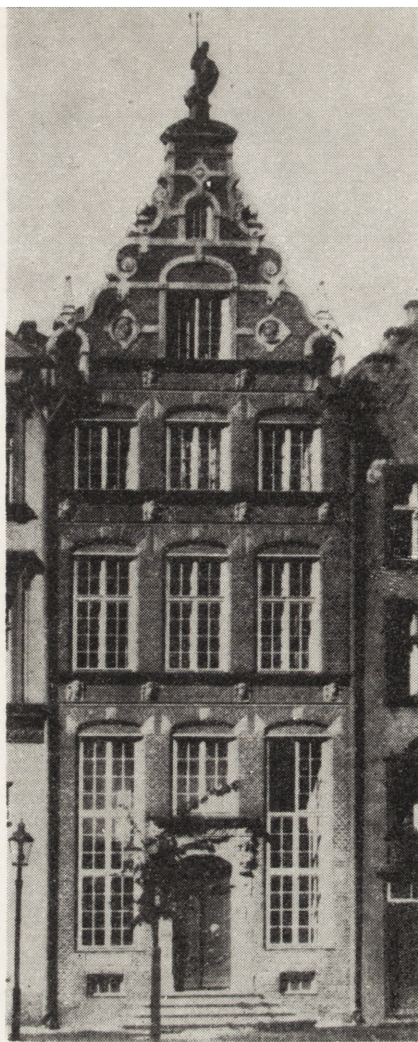
³⁰ Por. wyżej przypis 20. Funkcjonowanie wypracowanej przez Zakład Historii Architektury Polskiej Politechniki Gdańskiej metody rekonstrukcyjno-badawczej, z wyeksponowaniem roli *Książ Policji Budowlanej* prezentuje: R. Massalski, *Odbudowa rene-*

sansowej Szkoły Mariackiej w Gdańsku, „Rocznik Gdański”, t. 34—35, 1976, s. 173—212.

³¹ J. Stankiewicz, *Uwagi o odbudowie zespołu zabytkowego Gdańska*, „Ochrona Zabytków”, z. 3—4, 1959; por. także S. Bobiński, op. cit., s. 208—212. Do szczególnie drastycznych przykładów należy rekonstrukcja architektoniczna Domu Ferberów — ul. Długa 28 — z 1560 r.

A

B

C

11. Gdańsk, ul. Chlebnicka 36: A — fasada przed restauracją; B — po restauracji na początku lat trzydziestych, przeprowadzonej pod kierunkiem W. Zirwitza; C — stan w 1979 r. (fot. autor)

11. Gdańsk, 36, Chlebnicka Street: A — façade prior to restoration; B — after restoration in the early thirties carried out under the surveillance of Dr W. Zirwitz; C — condition in 1979

Niestety, ciąg Drogi Królewskiej w latach pięćdziesiątych był ważną osią komunikacyjną, zatem nie mogliśmy nawet marzyć o rekonstrukcji przedproży wąskiej ul. Długiej. Dlatego też materiały dokumentalne z ul. Długiej wykorzystano do kompozycji przedproży w południowej pierzei Długiego Targu. W porównaniu z poprzednim rozwiązaniem Kloepla uzyskano efekt znacznie korzystniejszy, przede wszystkim bliższy domniemanej dawnej rzeczywistości.

Nie udało się natomiast do dnia dzisiejszego doprowadzić do odtworzenia w terenie wystroju przynajmniej niektórych wnętrz obu kamienic przewidzianych do możliwie pełnej rekonstrukcji: Domu Uphagena i „Lwiego Zamku” (Długa 12 i 36), choć dokumentacja oparta na

świetnych materiałach i częściowo zachowanym wyposażeniu — została opracowana nieledwie w całości³².

Znaczenie tzw. Drogi Królewskiej w dobie „socrealizmu” w Gdańsku, niemal sztandarowy charakter tej inwestycji — spowodowały w grudniu 1952 r. włączenie do realizacji wystroju ul. Długiej i Długiego Targu także plastyków³³. Udział ich nie ograniczał się do projektowania kolorystyki tynków, lecz także bogatego wystroju malarzkiego, sgraffitowego, a nawet wystroju rzeźbiarskiego, wskutek czego fasady o skromniejszym wystroju architektonicznym teraz swoim przepychem gasiły, czasem wręcz przytłaczały najcenniejsze fasady rekonstruowane. Ambicje, a może i sprawy honorariów okazywały się u plastyków częstokroć silniejsze niż poczucie umiaru

³² S. B o b i ń s k i, op. cit., s. 212; por. także wyżej przypis 27.

³³ Por. *Wspomnienia z odbudowy...*, op. cit. — J. S t a n k i e w i c z, s. 221; J. W n u k o w a, s. 277 nn. Jednym z pierwszych,

który rzeczowo, właściwie i odważnie ocenił poczynania plastyków w rejonie Drogi Królewskiej był S. B o b i ń s k i, op. cit., s. 213.

A

12. Gdańsk, ul. Mariacka 20, 19 i 18: A — stan przed restauracją; B — stan po restauracji przed 1940 r., z odtworzonymi przedprożami

12. Gdańsk, 20, 19 and 18, Mariacka Street: A — condition prior to restoration; B — condition after restoration before 1940 with recreated thresholds

B

i taktu, a nawet wręcz dobrego smaku. Było to dodatkowe ustępstwo na rzecz „sorealizmu”, które trzeba było uczynić w zamian za korzystanie z jego haseł, jakże przecież pomocnych dla odbudowy zniszczonych w czasie wojny ośrodków staromiejskich, haseł zalecających stosowanie „narodowej — historyzującej — formy” przy równoczesnym wprowadzaniu funkcjonalnych, „socjalistycznych treści” mieszkaniówki³⁴.

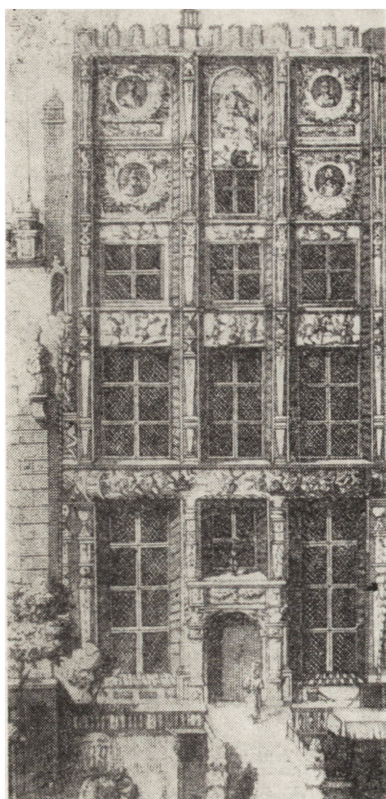
Kiedy już w latach sześćdziesiątych wznoszono, a następnie wykańczano najślynniejszą ulicę Głównego Miasta —

Mariacką, prace badawczo-rekonstrukcyjne, projektowe, a nawet realizacyjne można było postawić na stosunkowo wysokim poziomie. Ograniczono również do niezbędnego minimum współdziałalność plastyków. O niepowtarzalnym, wręcz wyjątkowym charakterze ul. Mariackiej zdecydowały wszakże przede wszystkim przedproża. Dzięki ogromnemu wysiłkowi i zaangażowaniu generalnego projektanta wystroju Głównego Miasta inż. Zdzisława Bary, koordynującego tutaj prace projektowe, modelarsko-rzeźbiarskie, budowlane, a nawet konserwatorskie³⁵,

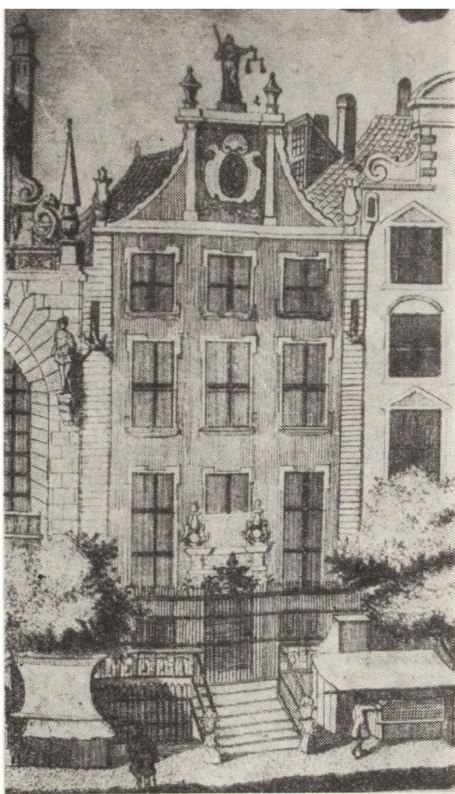
³⁴ Wydaje się, że w przypadku Polski właśnie ideologia „sorealizmu” stała się motorem, który pozwolił rozszerzyć, przedłużyć i spopularyzować, może nawet zbyt silnie, koncepcję odtwarzania „narodowych” form pejzażu zniszczonych zespołów staromiejskich (por. wypowiedź zbiorowa *O nowy, piękny, narodowy w swej dawnej formie, a socjalistyczny w treści Stary Gdańsk* [w:] *Rejsy*, 1953, także *Wspomnienia z odbudowy...*, op. cit. — J. Stankiewicz, s. 217. Oczywiście, z jednej strony były też pomocne sentymenty i presja przedstawicieli starszego pokolenia, jak to ogólnie — dla tego okresu — widzi prof. Jürgen Paul z Braunschweig (por. J. Stankiewicz, *Problemy rekonstrukcji nadal żywe i aktualne*, „Ochrona Zabytków”, z. 4, 1978, s. 262). Z drugiej strony warto również zastanowić się nad teorią „dolnej granicy” nasycenia dobrami kulturowymi środowiska przestrzennego, której przekroczenie powoduje

naturalny odruch społeczeństwa w kierunku uzupełnienia niedoboru (por. wypowiedź doc. dr A. Gruszeckiego na posiedzeniu Stowarzyszenia Historyków Sztuki w Warszawie w dniu 19.I.1979, poświęconym tematowi *Problem wartości rekonstrukcji*). Warto by też podjąć badania nad dalszymi okresami stosunku do rekonstrukcji: lat sześćdziesiątych (dominacja doktryny nieodtworzalności dzieła sztuki — J. P. Paul; u nas, także reakcja na „sorealizm” — A. Gruszecki) oraz siedemdziesiątych. Czy okres ostatni jest jedynie efemerycznym odbiciem mody „retro” (A. Gruszecki), czy też ma podłoże głębsze, związane np. z zalewem standaryzacji, narastaniem zapotrzebowania na samoidentyfikację ze środowiskiem, a także zrozumieniem konieczności ochrony środowiska człowieka — także środowiska kulturowego?

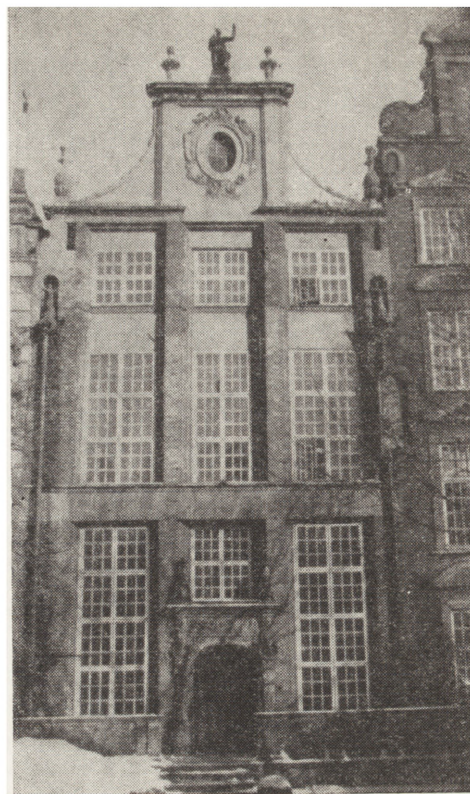
³⁵ *Wspomnienia z odbudowy...*, op. cit. — Z. B a r a, s. 267—273.

A

B

C

13. Gdańsk, Długi Targ 43, późniejszy Nowy Dom Ławy: A — stan z drugiej połowy XVII w., wg ryciny P. Willera; B — stan z ok. 1765 r., wg ryciny M. Deischa; C — stan z 1979 r. (fot. autor)

13. Gdańsk, 43, Długi Targ, later Nowy Dom Ława: A — condition from the second half of the 17th cent. (after P. Willer's drawing); B — condition in ca 1765 (after M. Deisch's drawing); C — condition in 1979

powstał zespół unikatowy nie tylko w skali Gdańska, tym cenniejszy, że w przeważającej mierze autentyczny także pod względem ocalałej ze zniszczeń substancji.

O tym, jak dalece przy nieukończonych do dziś rekonstrukcji fasad Głównego Miasta, wszyscy nadal starają się zapewnić maksymalny autentyzm form, świadczy chyba najlepiej fakt montowania kamieniarki późnogotyckiego domu przy ul. Chlebnickiej 14, stanowiącej dokładną kopię oryginału znajdującego się od około 150 lat na Wyspie Pawiej — części poczdamskiego parku włączonej do Berlina Zachodniego.

Weryfikacja i ostateczne decyzje urbanistyczne dotyczące Głównego Miasta w znacznej mierze były uzależnione od wartości architektonicznej poszczególnych pierzei ulicznych. Rysunki rekonstrukcyjne tych pierzei w skali 1 : 200 opracowywano od 1952 r. w Instytucie, a następnie Zakładzie Historii Architektury Polskiej Politechniki Gdańskiej³⁶. Na podstawie tych rysunków zdecydowano na przykład o lokalizacji pewnych funkcji, o odbudowie bądź rezygnacji z odbudowy krótkich i wąskich uliczek poprzecznych. Analizy architektoniczne prowadzone w tej właśnie skali spowodowały decyzję o sposobie odbudowy Długiego Pobrzeża, przywracającą krajobraz i klimat historycznego gdańskiego portu nadmotławskiego. Ta skala była również pomocna przy ustalaniu sposobu zagospodarowania obrzeży Głównego Miasta w rejonie dawnego przebiegu linii średniowiecznych murów obronnych. Była też bardzo przydatnym kluczem przy podej-

mowaniu decyzji o stopniu rekonstrukcyjnej wierności, stopniu zaangażowania sił i środków. Była wreszcie niezastąpiona w projektowaniu poszczególnych pierzei, ich realizacji, a nawet przy decydowaniu o czasowej lub też stałej rezygnacji z odbudowy całych pierzei, a nawet bloków. Za pomocą tej skali ustalono stosunek urbanistów, architektów, a i plastyków do odbudowywanych opraw charakterystycznych wnętrz urbanistycznych, jak np. ul. Mariackiej, na której — notabene — zdecydowano się nawet na pozostawienie starej kostki brukowej. Ustalono także szczegóły charakterystycznych punktów widokowych i zaoczeń, jak np. ul. Kaletniczej lub ul. Złotników. Brak precyzyjnych danych do rekonstrukcji południowej pierzei części ul. Świętego Ducha pomógł inż. Gruszkowskiemu podjąć decyzję wprowadzenia na jej miejsce — zieleni³⁷. Walor wglądu w północną fasadę kościoła NPMarii przeważał na szali przeciw odbudowie odcinka ul. Św. Ducha na zachód od Kaplicy Królewskiej. Pozostaje natomiast nadal sprawą otwartą czy placyk po stronie południowej kościoła NPMarii traktować jako rozwiązanie trwałe, m.in. korzystne także dla potrzeb parkingowych, czy też odbudować tutaj ważny ze względów

³⁶ Ibidem — J. Stankiewicz, s. 218—222; por. też W. Wnuk, op. cit. s. 45.

³⁷ Por. wyżej, przypis 14.

historycznych i kompozycyjnych zespół drobnej zabudowy, z góry jednak skazanej na brak gospodarczego zaplecza³⁸.

Wartości kompozycyjno-widokowe zespołu Kaplicy Królewskiej powiązanej z tłem kościoła NPMarii zadecydowały o dość radykalnym pociągnięciu — odstępstwie od średniowiecznego planu i jego kompozycyjnej koncepcji, o przesunięciu oraz zmianie kierunku wschodniej pierzei ul. Grobla I. Uzyskany efekt kompozycyjny nie jest jednak pełnowartościowy, gdyż w ujęciach dalszych psuje go brak oprawy w postaci zabudowy zachodniej pierzei ul. Grobla II, zaś w ujęciach bliższych psują go niewłaściwie dobrane i niefortunnie rozmieszczone ogromne latarnie uliczne.

Z kolei brak zabudowy wschodniego narożnika północnego wylotu ul. Kaletniczej (niekoniecznej ze względów kompozycyjno-widokowych — wgląd z ul. Długiej na wieżę kościoła NPMarii), kłopotliwy z uwagi na złe warunki nasłonecznienia oraz korzystny jako rezerwa parkingowa, od kilku lat ukazuje jeszcze inny, nowy aspekt sprawy. Mianowicie z narożnika otwiera się ciekawy wgląd na już uporządkowane wnętrze bloku zdominowane przez bryłę Ratusza Głównego Miasta oraz kontrastującą z jej starymi formami nową funkcjonalną obudowę jego narożnika północno-zachodniego. Zamiast przewidywanej plomby rysuje się nowe rozwiązanie: opracowanie oprawy architektonicznej interesującego wglądu na ciekawy przypadek zderzenia „nowego” ze „starym”

„Nowe” na Głównym Mieście nie zawsze było dyktowane wyłącznie koniecznością korekt uwarunkowanych np. dążeniem do podkreślenia walorów ekspozycyjnych „starego”. Tak więc przede wszystkim względem funkcjonalno-porządkowym, jeśli nie w równej mierze panującej modzie, należy zawdzięczać decyzję tzw. modernizacji nawierzchni ul. Długiej i Długiego Targu. Wprowadzone przy tej okazji nowe elementy „małej architektury” nie są, niestety, ani funkcjonalne, ani też nie cieszą się sympatią konserwatorów, architektów, nawet... użytkowników.

Bryła gmachu PWSSP wymiarami i skalą niekorzystnie konkuruje z Wielką Zbrojownią, zaś jej agresywna architektura jest dyskusyjnym kompromisem między doktrynerskimi aspiracjami projektowymi a postulatami konserwatorskimi.

Dzieje odbudowy lub raczej budowy teatru przy Targu Węglowym mogłyby stanowić temat osobnego opracowania. Życie dopisało jednak temu dyskusyjnemu rozwiązaniu zaskakujące pointy, nie przewidywane ani przez projektanta, ani przez walczących z nim do upadłego konserwatorskich tradycjonalistów (do których i ja się zaliczałem)³⁹.

Obraz naszej działalności na Głównym Mieście nie byłby pełny, gdyby zabrakło w nim chociażby tylko wzmianki o ul. Straganiarskiej. Casus ul. Straganiarskiej traktuję

A

B

14. Gdańsk, ul. Mariacka po odbudowie ze zniszczeń w 1945 r. (fot. autor): A — widok ogólny w stronę kościoła NPMarii, stan z 1979 r.; B — domy nr 36—33, partery fasad i przedproża

14. Gdańsk, Mariacka Street after its rebuilding from destruction in 1945: A — general view of the Church of Mary Virgin, condition in 1979; B — houses at Nos 36—33, ground floors of façades and ante-thresholds

³⁸ Studia nad tym zespołem przeprowadzone w listopadzie 1939 r. przez E. Volmara (op. cit., s. 36 n oraz rys. 91 i plan) I. B r o c k (Der Wiederaufbau von Danzig, „Baumeister”, Jg. 71, H. 12, 1974, s. 1333) imputuje architektom polskim.

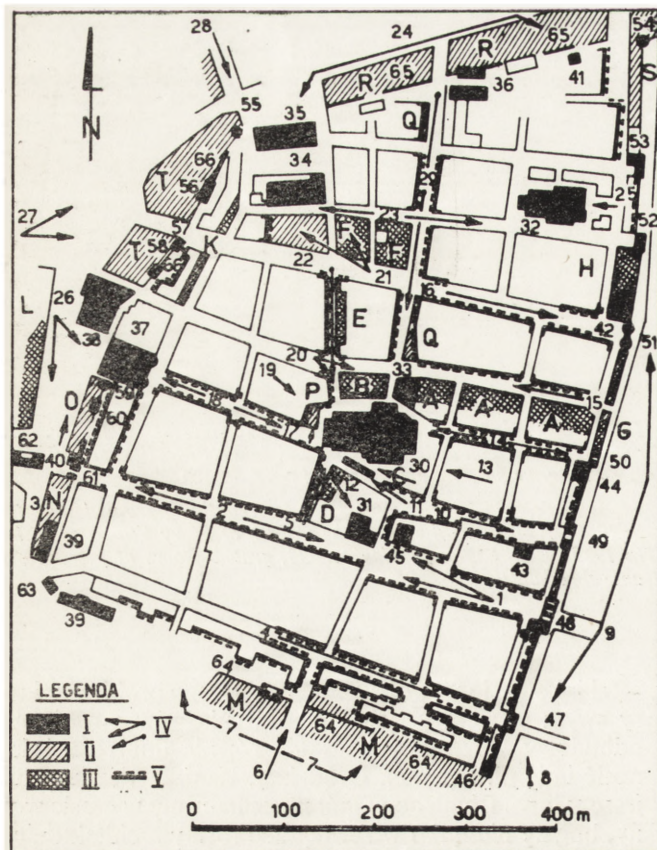
³⁹ Por. stan obecny, widok od strony ul. Bogusławskiego z ujęciami „stanu historycznego”, utrwalonymi i upowszechnionymi na zdjęciach przez W. O s t r o w s k i e g o (Les ensembles historiques et l'urbanisme, Paris 1976, s. 248 nn) oraz J. Z a c h w a t o w i c z a (Nowe elementy w strukturze historycznych ośrodków miejskich w Polsce [w:] Przeszłość a jutro miasta, Warszawa 1977, s. 210 oraz rys. 9 na s. 208).

tutaj jako hasło wywoławcze dla szerszego problemu, który swym cieniem przyćmił blaski sukcesów powojennej odbudowy Gdańska. Casus ten równie dobrze mógłby nosić imię ul. Ogarnej, Grodzkiej, Rzeźniczej, Śluzu lub jeszcze inne. Chodzi o zespół nie zniszczony w czasie wojny, bogaty nie tylko w zewnętrzne formy architektonicz-

15. Gdańsk, ul. Grobla — wgląd w kierunku południowym, zamknięty brylami zespołu Kaplicy Królewskiej i kościoła NPMarii, stan w 1977 r. (fot. autor)

15. Gdańsk, Grobla Street, view on the south, closed up with massive forms of the complex of the Royal Chapel and the Church of Mary Virgin, condition in 1977

16. Gdańsk, Główne Miasto — elementy kompozycji przestrzennej odbudowanego zespołu, oprac. autor, 1979 r. Objaśnienia: I — ważniejsze dominanty w skali całego zespołu oraz lokalne, II — bloki oraz ważniejsze odcinki pierzei nie zabudowane przede wszystkim ze względów kompozycyjnych, III — bloki oraz ważniejsze odcinki pierzei nie zabudowane przede wszystkim ze względów funkcjonalno-użytkowych, IV — ważniejsze wglądy do wnętrza o walorach kompozycyjno-przestrzennych, V — ważniejsze odcinki pierzei o dużym znaczeniu i walorach kompozycyjno-przestrzennych; A — nie odbudowane ze względu na szczupłość bloków południowo-wschodnie odcinki pierzei ul. Św. Ducha, B — blok między ul. Św. Ducha i kościołem NPMarii nie odbudowany ze względu na niekorzystne nasłonecznienie, C — blok przy ul. Piwnej 40—45 nie odbudowany ze względu na niekorzystne usytuowanie działek, D — blok przy ul. Piwnej i Kaletniczej nie odbudowany ze względu na niekorzystne oświetlenie, a także przydatność wolnego miejsca na parking, E — przesunięcie pierzei ul. Złotników dla poprawienia nasłonecznienia pierzei przeciwległej, F — zieleńce traktowane jako rezerwy terenowe pod ewentualną przyszłą zabudowę lub... parking, G — czasowa rezerwa pod sezonowe stragany i handlowe pawilony, H — nie zabudowane tereny składowiska opałowego dawnej kotłowni, K — przesunięcia zachodnich pierzei ul. Pańskiej i Węglarskiej ze względów komunikacyjnych, L — rezerwa terenowa między Targiem Węglowym a Wałami Jagiellońskimi pod budowę Domu Towarowego „Społem”, M — bloki przy al. Leningradzkiej nie odbudowane dla odświeżenia wglądu w panoramę Głównego Miasta od strony południowej, N — blok nie odbudowany dla lepszego wyeksponowania reliktów murów obronnych terenów międzymurza oraz Wielkiej Zbrojowni, O — blok nie odbudowany dla lepszego wyeksponowania wglądu na wieżę kościoła NPMarii, Q — przesunięcia pierzei ul. Grobla I i IV dla wyeksponowania na całym ciągu ul. Grobla I—IV wglądu na zespół Kaplicy Królewskiej, R — bloki Podwała Staromiejskiego nie odbudowane w celu ekspozycji murów obronnych i zespołu szpitala Św. Ducha, S — bloki nie odbudowane dla otwarcia wnętrza placu Targu Rybnego od strony Motławy, T — wschodnie bloki Targu

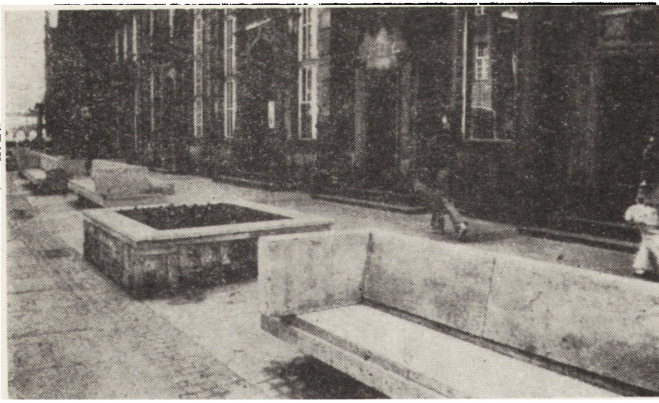
Drzewnego, nie odbudowane przede wszystkim dla wyeksponowania murów i baszt oraz wglądu w panoramę Głównego Miasta od strony zachodniej: 1 — wgląd w zachodnią część Targu Długiego i wschodni odcinek ul. Długiej z dominantą bryły Ratusza Głównego Miasta, 2 — wnętrza ul. Długiej w kierunku Bramy Złotej oraz Ratusza Gł. Miasta, 3 — wgląd w Targ Węglowy z ul. Bogusławskiego, 4 — wnętrza ul. Ogarniej w kierunku Bramy Krowiej, 5 — wgląd z ul. Długiej w Kaletniczą, 6 i 7 — wglądy z ul. Żabi Kruk i al. Leningradzkiej na panoramę Głównego Miasta od strony południowej, 8 — wgląd w panoramę Głównego Miasta i Długiego Pobrzeża z mostu al. Leningradzkiej, 9 — wgląd w panoramę Głównego Miasta i Długiego Pobrzeża z Zielonego Mostu, z Wyspy Spichrzów i z Ołowianki, 10 — wnętrza ul. Chlebnickiej z dominantą Domu Anielskiego (Angielskiego), zamknięte Bramą Chlebnicką, 11 — wgląd we wschodni odcinek ul. Piwnej z dominantą bryły kościoła NPMarii, 12 — wnętrza bloku między ulicami Kaletniczą i Kramarską z wglądem na bryłę Ratusza Głównego Miasta, 13 — wnętrza bloków między ulicami Chlebnicką i Mariacką z wglądem na dominantę kościoła NPMarii, 14 — wnętrza ul. Mariackiej zamknięte dominantami kościoła NPMarii oraz Bramy Mariackiej z d. Domem Towarzystwa Przyrodniczego, 15 — wnętrza ul. Św. Duchy z widokiem na Kaplicę Królewską i dominantę kościoła NPMarii, 16 — wnętrza ul. Szerokiej zamknięte Bramą Żurawiem, 17 — wnętrza placu przed wieżą kościoła NPMarii, 18 — wnętrza ul. Piwnej zamknięte dominantami kościoła NPMarii i Wielkiej Zbrojowni, 19 — wnętrza bloku między ulicami Kozia i Szewska z wglądem na kościół NPMarii, 20 — wgląd z ul. Św. Duchy na placik zamknięty bryłami kościoła NPMarii oraz zespołu Kaplicy Królewskiej, 21 — wgląd z ul. Szerokiej na plac i zieleńce zamknięte od północy dominantą kościoła Św. Mikołaja, 22 — wgląd z ul. Szerokiej i ul. Złotników na wieżę kościoła NPMarii, 23 —

wglądy z perspektywy ul. Świętojańskiej zamknięte dominantami kościołów: Św. Mikołaja i Św. Jana, 24 — wgląd od strony ul. Podwale Staromiejskie w panoramę północnej pierzei Głównego Miasta, 25 — wgląd z ul. Warzywniczej na wschodnią elewację kościoła Św. Jana, 26 — widok wnętrza Targu Węglowego i fragmentu zachodniej pierzei panoramy Głównego Miasta, 27 — wgląd z ul. Hucisko na północny odcinek zachodniej pierzei Głównego Miasta z dominantą kościoła Św. Mikołaja, 28 — wgląd w panoramę Starego Miasta i Głównego Miasta od strony ulic: Rajskiej, Wielkie Młyny i Podmłyńskiej, 29 — wgląd w ciąg ulic Grobla I—IV zamknięty bryłami kościoła NPMarii i Kaplicy Królewskiej; ważniejsze dominanty w skali całego Głównego Miasta i lokalne: 30 — kościół NPMarii, 31 — Ratusz Głównego Miasta, 32 — kościół Św. Jana, 33 — zespół Kaplicy Królewskiej, 34 — kościół Św. Mikołaja, 35 — hala targowa, 36 — zespół d. Szpitala Św. Duchy, 37 — Wielka Zbrojownia, 38 — Teatr „Wybrzeże”, 39 — zespół d. Dworu Miejskiego, 40 — d. Dwór Bractwa Św. Jerzego, 41 — d. spichlerz przy ul. Szpitalnej 4, 42 — d. kotłownia przy Żurawiu, 43 — Dom Anielski (Angielski), ul. Chlebnicka 16, 44 — d. Dom Towarzystwa Przyrodniczego, ul. Mariacka 26, 45 — Dwór Artusa, 46 — Baszta Kotwiczników, 47 — Brama Krowia, 48 — Brama Zielona, 49 — Brama Chlebnicka, 50 — Brama Mariacka, 51 — Żuraw, 52 — Brama Świętojańska, 53 — Brama Straganiarska, 54 — Baszta Łabędź, 55 — Baszta Jacek, 56 — Baszta Na Podmurzu, 57 — Baszta Bramy Szerokiej, 58 — Baszta Latarniana, 59 — Baszta Słomiana, 60 — Baszta Studzienna, 61 — Brama Złota (Długoliczna), 62 — zespół Przedbramia ul. Długiej, 63 — Baszta Narożna, 64 — odcinki muru niskiego frontu południowego Głównego Miasta, 65 — odcinki muru wysokiego frontu północnego Głównego Miasta, 66 — odcinki muru wysokiego frontu zachodniego Głównego Miasta

16. Gdańsk, the Main Town — elements of spatial composition of the rebuilt complex (elaborated by the author), 1979.

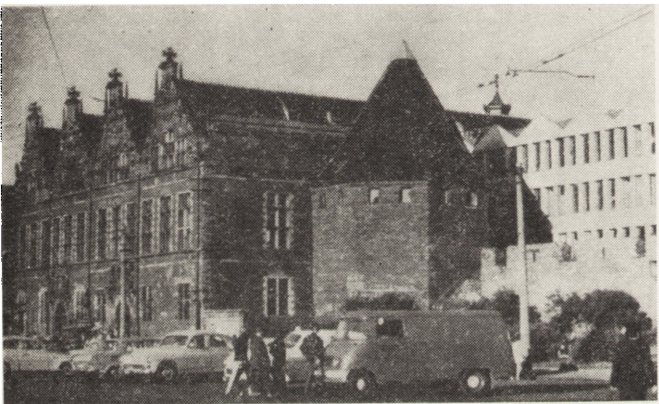
Explanations: I — major dominants in the entire complex and local ones, II — blocks and major sections of frontages left unrebuilt mainly because of the composition, III — blocks and major sections of frontages not rebuilt mostly for functional and utility reasons, IV — major views onto the insides with compositional and spatial advantages, V — major sections of frontages of big importance and with arrangement and spatial values; A — south-east sections of frontages at Św. Duchy Street left unrebuilt because of the narrowness of the block, B — block between Św. Duchy Street and the Church of Mary Virgin not rebuilt because of unsatisfactory insolation, C — buildings at Nos 40—45, Piwna Street, unrebuilt because of unfavourable location of plots, D — block at Piwna and Kaletnicza Streets, unrebuilt because of unsatisfactory insolation and also the use of free space as a parking lot, E — displacement of frontages at Złotników Street to improve insolation of the opposite frontage, F — lawns regarded as site reserves for potential constructions or... a parking lot, G — temporary reserve for seasonal market stalls and pavillions, H — unrebuilt site of the coalyard of a former boiler house, K — displacement of western frontages of Pańska and Węglarska streets because of traffic, L — land reserve between Węglowy Targ (The Coal Market) and Waty Jagiellońskie (the Jagiellonian Hills) to be used for building a department store, M — houses at Leningradzka Street not rebuilt to open a view from the south onto the panorama of the Main Town, N — unrebuilt to better display relics of the defence walls and inter-wall grounds as well as the Great Armoury, P — not reconstructed development of the grounds in order to bring into prominence a view on the tower of the Church of Mary Virgin, Q — displacement of frontages of Grobla I and IV Street to fully display a complex of the Royal Chapel, R — houses at Podwale Staromiejskie not rebuilt to exhibit defence walls and a complex of the Św. Duchy hospital; unrebuilt houses to open the in side of Targ Rybny (the Fish Market) from the Motława river, T — eastern houses of Targ Drzewny (the Timber Market) not rebuilt in order to display walls and turrets as well as a view on the panorama of the Main Town from the west: 1 — view onto the western part of Długi Targ and eastern section of Długa Street with a dominant form of the Town Hall at the Main Town, 2 — insides of Długa Street towards the Złota (Golden) Gate and the Town Hall, 3 — view on Targ Węglowy from Bogusławskiego Street, 4 — inside of Ogarna Street towards the Krowia (Cow's) Gate, 5 — view from Długa Street onto the Kaletnicza, 6 and 7 — view from Żabi Kruk Street and Leningradzka Avenue onto the panorama of the Main Town from the south, 8 — view onto the panorama of the Main Town and Długie Przybrzeże from Zielony Most, Wyspa Spichrzów and Ołowianka, 10 — inside of Chlebnicka Street with a dominant of the Anielski (Angielski) House, closed up with the Chlebowa (Bread) Gate, 11 — view on the eastern section of Piwna Street with a dominant block of the Church of Mary Virgin, 12 — in-

side on the Town Hall, 13 — inside of the blocks between Chlebnicka and Mariacka Streets with a view on the Church of Mary Virgin, 14 — inside of the Mariacka Street, closed up with dominants of the Church of Mary Virgin and Mariacka Gate with the House of the Natural History Society, 15 — inside of Św. Duchy Street with a view on the Royal Chapel and a dominant of the Church of Mary Virgin, 16 — inside of Szeroka Street closed up with the Żurawia (Crane's) Gate, 17 — inside of the Square before a tower of the Church of Mary Virgin, 18 — inside of the Piwna Street closed up with dominants of the Church of Mary Virgin and the Great Armoury, 19 — insides of the block between Kozia and Szewska Streets with a view on the Church of Mary Virgin, 20 — view from Św. Duchy Street onto the Square, closed up with up with a mass of the Church of Mary Virgin and a complex of the Royal Chapel, 21 — view from Szeroka Street on the Square and lawns, closed from the north with a dominant of the Church of St Nicolaus, 22 — view from Szeroka and Złotników Streets onto the tower of the Church of Mary Virgin, 23 — view onto the perspectives of Świętojańska Street, closed with dominants of churches of St Nicolaus and St John, 24 — view from Podwale Staromiejskie Street onto the panorama of the eastern frontage of the Main Town, 25 — view from Warzywnicza Street onto the eastern elevation of St John's Church, 26 — view of the inside of Węglowy Targ and parts of western frontage of the panorama of the Main Town, 27 — view from Hucisko Street onto the northern section of the western, frontage of the Main Town with a dominant of the St Nicolaus Church, 28 — view onto the panorama of the Old Town and the Main Town from Rajska, Wielkie Młyny and Podmłyńska Streets, 29 — view onto the artery of Grobla I—IV Streets, closed up with masses of the Church of Mary Virgin and the Royal Chapel; major dominants in the entire Main Town and local ones, 30 — the Church of Mary Virgin, 32 — Town Hall of the Main Town, 33 — St John's Church, 34 — a complex of the Royal Chapel, 35 — the Church of St Nicolaus, 36 — The Market Hall, 37 — a complex of the former Św. Duchy hospital, 38 — the Great Armoury, 39 — the Wybrzeże Theatre, 40 — former Court of St George's Brethren, 41 — former graveyard at 4, Szpitalna Street, 42 — former boiler house at Żuraw, 43 — the Anielski (Angielski) House, 16, Chlebnicka Street, 44 — former house of the Natural History Society, No 26, Mariacka Street, 45 — Arthus' Court, 46 — the Kotwiczników Tower, 47 — the Krowia (Cow's) Gate, 48 — the Zielona (Green) Gate, 50 — the Mariacka Gate, 54 — the Łabędź (Swan) Tower, 55 — the Jacek Tower, 56 — the Na Podmurzu Tower, 56 — tower of the Szeroka (Wide) Gate, 58 — the Latarniana (Lantern) Gate, 59 — the Słomiana (Straw) Gate, 60 — the Studzienna (Well) Gate, 61 — the Złota (Golden) Gate, 62 — Przedbramie complex at Długa Street, 63 — the Narożna (Corner) Gate, 64 — sections of low walls of the southern front of the Main Town, 65 — sections of high walls of the northern front of the Main Town, 66 — sections of high walls of the western front of the Main Town

17. Gdańsk, ul. Długa zamieniona w pieszy deptak z elementami małej architektury, stan w 1977 r. (fot. autor)

17. Gdańsk, Długa Street turned into a promenade, with elements of small architecture, condition in 1977

18. Gdańsk, Wielka Zbrojownia, częściowo zaadaptowana i rozbudowana (nowe skrzydło południowe) dla potrzeb Państwowej Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych, stan w 1970 r. (fot. autor)

18. Gdańsk, the Great Armoury, partially adapted and expanded (a new south wing) to meet the needs of the State Higher School of Plastic Arts, condition in 1970

ne, lecz także o stylowy wystrój wnętrz, w wypadku ul. Straganiarskiej nr 19 — przed kilkunastu laty poświęcony pamiątkową tablicą marmurową. Część kamieniczek ul. Straganiarskiej zawałała się sama, kilka rozebrano z okazji „Operacji Żagiel” w 1974 r., parę obiektów padło ofiarą ekip restauratorskich⁴⁰.

Rekonstrukcja kamieniczek rozebranych w 1974 r. jest już zaawansowana. Co będzie z pozostałymi — nie wiem.

A co się dzieje poza Głównym Miastem? Z braku miejsca odwołam się tylko do porównania dwóch przykładów staromiejskich: odbudowanej około 1960 r. ul. Stolarskiej, która już dwukrotnie skorzystała z uprawnień przysługują-

19. Gdańsk, ul. Straganiarska 32—29, stan w 1973 r. w trakcie prowadzonych badań architektonicznych przez PP PKZ — Oddział w Gdańsku; dwie kamieniczki po prawej zostały rozebrane w 1974 r., obecnie w odbudowie (fot. autor)

19. Gdańsk, Nos 32—29 Straganiarska Street, condition in 1973, in the course of architectonic studies carried out by the PKZ (workshop for conservation of art works), Gdańsk section; two dwelling houses on the right were pulled down in 1974, at present under reconstruction

jących zespołom zabytkowym, oraz wieźowców nowo kształtującego się obecnie centrum w rejonie tzw. placu Heweliusza. Ocenę, czy mamy tutaj do czynienia z postępem, czy też z regresem — pozostawiam osądowi czytelników.

Aby jednak publikacji nie kończyć akcentem pesymistycznym, zgodnie zresztą z własnym sumieniem muszę stwierdzić, że ostateczny wynik bilansowych działań związanych z oceną odbudowy historycznego centrum Gdańska daje pewną nadwyżkę po stronie „ma”. Ponieważ zaś wiem, o ile nadwyżka ta mogła być większa i że jej niewygodę odczuwam w tym rachunku jako ewidentną stratę — tego chyba nie należy brać mi za złe.

⁴⁰ Por. stan z pierwszych miesięcy 1974 r. ze zdjęciami dawnymi: J. Stankiewicz, *Uwagi o odbudowie...*, op. cit., s. 159; oraz tenże, *Kilka refleksji...*, op. cit., s. 220 nn.

Basing on his own reminiscences and observations as well as on the reports of other participants in the reconstruction of Gdańsk over a distance of twenty-five years, the author draws an outline of the history of the reconstruction of the Main Town against the background of the post-war situation in the country and in the demolished town and of the factual possibilities existing at that time. The author makes also an attempt to assess the works accomplished from the perspective of time and vast experience and from conservatory, architectural, historic and creative standpoint.

The decision to rebuild the Main Town with due respect paid to a historic layout of streets and a reconstruction of the former décor of façades was made in 1948, after two-year long discussions on the rebuilding of Gdańsk in general and after carrying out indispensable town-planning studies and archival searches. The reconstruction of façades of the majority of rebuilt houses proved to be possible thanks to the preservation of rich collections of old etchings and drawings, photos and files of the building police. A lot of valuable source information and practical suggestions were provided by studies and field research works on the ruins of old buildings and remnants of their architectural and sculptural décor. Of great help were also good and bad experiences of Gdańsk architects and conservators gained in the inter-war restoration of more valuable and interesting façades, entire sections of streets and of fancy terraces — ante-thresholds typical of old Gdańsk houses.

The need for a fast rebuilding of the Main Town as a living settlement, raised with the state's funds and adjusted to the binding standards and requirements of today's man, compelled designers of the rebuilding, town-planners, architects and constructors to make a number of deviations from the principles and from historic and conservatory dogmas. In the first place they not only gave up the recreation of historic constructions of the interior of houses and outbuildings in favour of vast courtyards with play grounds, lawns, kindergartens and nurseries but also increased interiors of buildings resigning from former depths of front houses. This made it impossible to reconstruct former plans of the buildings with typical, richly decorated anterooms and staircases and also rendered difficult the adaptation of preserved medieval walls and vaultings.

The principle of integrating neighbouring houses into one functional entirety with a joint staircase as well as limitations in recreating too high or too low storeys resulted in a number of deviations from historic proportions of reconstructed façades. Occasionally, these deviations simply did not allow for the use of preserved parts of elevations or relics of their stone décor. Only few buildings were rebuilt in the full depth with a view to reconstruct their rich interiors (Uphagen's house at 12, Długa Street). However, no interior of a traditional Gdańsk house has been reconstructed as yet.

Relatively slight deviations from the historic arrangement of streets in the Main Town were affected by either a need to adapt them to the requirements of a modern settlement (abandoning a development of some buildings or street arteries) or by composition reasons.

The rebuilding of the Main Town was facilitated by the ideology of the so-called socialist realism prevailing at that time in the Polish architecture, which propagated to employ traditional national forms in modern architecture. At the same time, for the reasons of prestige, the traditional artery of the Main Town, i.e. Długa and Długi Targ streets referred to as Droga Królewska (The King's Road), acquired an additional, albeit too rich, new artistic décor: polychromy, sgraffito, bas-reliefs etc.

Apart from the adapted, reconstructed and stylized architectural and artistic décor, a number of valuable elements of architecture and plastic arts worthily representing modern creative thought, have been introduced harmoniously into the rebuilt Main Town. The rich experience formerly gained was made use of in reconstructing in the sixties the most valuable and beautiful Gdańsk street, namely the Mariacka Street. This permitted to avoid many mistakes made in the past. Thanks to this, the picturesque Mariacka Street can best distinguish itself with not only the authenticity of forms but also with the authenticity of the old substance largely employed anew and adapted with a great care in reconstructed terraces (ante-thresholds).

The author holds up his thesis, extensively motivated in this other publication, on an unquestionable, despite all reservations, values of the reconstructed Main Town, both as a work of art and as a produce of conservatory thought.

Niżej zamieszczony artykuł powstał na zamówienie redakcji, jesteśmy bowiem przekonani o potrzebie dyskusji na temat metod graficznego zapisu planów rewaloryzacji. Artykuł niniejszy może stanowić atrakcyjną do niej zachętę.

ANDRZEJ JAN PIĄTEK, JANUSZ MACH

ZAPIS GRAFICZNY PLANU REWALORYZACJI PROPOZYCJA ROZSZERZONEGO ZAPISU GRAFICZNEGO USTALEŃ KONSERWATORSKIEJ WERSJI MIEJSCOWEGO PLANU SZCZEGÓŁOWEGO NA PRZYKŁADZIE PLANU ZAMOJSKIEGO ZESPOŁU ZABYTKOWEGO

W lutym 1976 r. z inicjatywy władz resortów kultury i administracji Zarząd PP PKZ przedstawił działającemu w Pracowni Projektowej PP PKZ w Rzeszowie Zespołowi Urbanistycznemu propozycję opracowania planu rewaloryzacji zamojskiego zespołu zabytkowego. Była to propozycja nader zaszczytna, a równocześnie z uwagi na sto-

pień trudności bardzo odpowiedzialna. Podejmując się tego zadania, członkowie zespołu¹ dysponowali pewnymi doświadczeniami zebranymi w toku prac nad podobnym planem Starego Miasta w Jarosławiu. Ogólna dyspozycja zaproponowanej, a następnie konsekwentnie przeprowadzonej metody opracowania planu oraz trybu i toku prac

¹ Zespół autorski „MPS-R” Zamościa: arch. Andrzej Jan Piątek — gł. projektant i kierownik zespołu, arch. Janusz Mach — gł. projektant i z-ca kierownika zespołu, arch. Teresa Piątek, Wojciech Sobek i Stanisław Wiercioch — współautorzy, mgr Kazimierz Brydak — program planu, mgr inż. Barbara Lejda — komunikacja, inż. Zenon Dulla — infrastruktura sieciowa, inż. Ryszard Rogoziński — elektroenergetyka, tech. Jan Szozda z zespołem asysten-

tów — współpraca i opracowanie techniczne planu. Współautorem planu od strony historyczno-urbanistycznej był mgr Karol Majewski z zespołem PDNH PKZ Oddział w Lublinie. Konsultacje w fazach 0 i I — dr inż. arch. Andrzej Basista, przez cały okres opracowania — Międzyresortowa Komisja Stałych Konsultantów MAGTOŚ i MKiS w składzie arch. arch. K. Miller (przewodniczący) J. Cydzik, E. Godlewski i J. Dziesiątkowski.